

ENG QADIMGI XALQ OG‘ZAKI IJODIYOTI YODGORLIKLARIDA INSON TARBIYASIGA OID FIKRLAR

Matkarimova Maftuna Sardorbek qizi

Ajiniyoz nomidagi NDPI, Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15080002>

Annotatsiya. Bu maqolada eng qadimgi xalq og‘izaki ijodiyoti yodgorliklarida inson tarbiyasiga oid fikrlar haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar. madaniyat, inson, ong, odob-axloq, ma’naviy madaniyat, ko‘nikma, malaka.

Yuksak va o‘ziga xos madaniyatni vujudga keltirishda juda katta va mashaqqatli yo‘lni bosib o‘tgan hozirgi o‘zbek xalqining ajdodlari bundan bir necha ming-yillar oldin yashagan, Dastlabki tosh qurollaridan tirikchilik uchun foydalanishda ancha takomillashgan mehnat qurollari yasashgacha, undan urug‘chilik, qabilachilik davrlariga kelib, xo‘jalik va madaniy taraqqiyotda erishilgan yutuqlargacha bo‘lgan tariximiz ota-bobolarimizning boy qadimiy madaniyatga ega bo‘lganligidan dalolat beradi. Ma’lumki, kishilar va kishilik jamiyati vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik jihatdan, ham inson sifatida takomillashib borgan. Dastlabki diniy e’tiqodlar, oddiy ixtirolarning takomillashib borishi, inson ongining shakllanib borishiga turtki bo‘ldi. Bu jarayon ming-ming-yillar davom etib, inson ongi shakllanishining asosi bo‘lgan xulq-odob qoidalari tarkib topadi.

Eng qadimgi kishilarning dastlabki oddiy istaklari, orzu-umidlari, xislatlari qadimgi eposlarda, ulardagi afsonaviy obrazlar qiyofasida o‘z ifodasini topgan. Ruhga sig‘inish - onimizm, ajdodlar ruhiga sig‘inish totemizm, sehrgarlik kabi diniy e’tiqodlar va marosimlar aks ettan afsonalar, rivoyatlarda eng qadimgi avlodlarimizning tafakkur dunyosi aks etgan. Ammo bu rivoyatlar, afsonalar massagetlar, saklar, xorazmiylar, sug‘dlar, parfiyaliklar yashagan davrlarga borib taqaladi.

Shuni ta’kidlash lozimki, eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita yetib kelmagan. Turkiy va forsiyzabon xalqlarning “hayot kechirish san’ati, donolik majmuasi sifatida yuzaga kelib, borliqqa amaliy munosabatda bo‘lish namunasi” ifodalangan ma’naviy madaniyat yodgorliklari: Markaziy Osiyo xalqlarining eng qadimgi marosimlari, urf-odatlar, ijtimoiy-falsafiy, madaniy, adabiy-tarixiy voqealarini ifoda etuvchi qomusiy yodgorlik namunasi bo‘lmish “Avesto”; afsonaviy qahramonlar tasvirlangan dostonlar ya’ni, “Alpomish”, “Manas”, “Shiroq”, “To‘maris”, “Go‘ro‘g‘li”, “Murodxon”, “Ravshan”, shuningdek qadimgi yunon tarixchisi Gerodotning “Tarix”, Strabonning “Geografiya” asarlari, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘atit turk”, Urxun-Enisey bitiklari va boshqa

shu kabi adabiy tarixiy manbalarda saqlangan va shular orqali bizgacha yetib kelgan. Bu yodgorliklar insonning shakllanishida moddiy va ma'naviy madaniyat qay darajada katta rol o'ynaganligidan dalolat beradi. Xususan, tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa borishiga ta'sir etgan bo'lsa, insonning shakllana borishi ham, o'z navbatida, insoniyat jamiyatining tarkib topa borishiga yordam bergan. Xullas, insonning o'z-o'zini anglashi va jamiyat taraqqiyoti bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan. Bu tarixiy jarayonni bilish, inson tafakkurining qadimgi davrlardan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanishi va shu bilan birga insonning ham tobora shakllana borganligi haqida to'la tasavvur hosil qilishga imkon beradi.

Biz yuqorida keltirgan tarixiy, falsafiy, pedagogik adabiyotlarda tadqiqotchilar, umuman, eng qadimgi madaniy boyliklarimizni o'rganishda uch asosiy manbaga tayanganligini ko'ramiz:

1. Xalq og'zaki ijodi materiallari.
2. Buyuk adiblar, allomalarning ijodiy merosi.

3. Arxelogik qazilmalar natijasida topilgan ashyolar. O'tmishda kishilar mehnat faoliyati jarayonida o'z ehtiyojlarini qondirgan va bu jarayon yosh avlodga mehnat ko'nikma va malakalarini hosil qilishga yordam bergan. Tarixchilar va tarixchi-pedagoglarning ko'rsatishicha, kishilarning mehnat faoliyati yosh jihatidan uch guruhga bo'lingan:

- 1) bolalar va o'smirlar;
- 2) hayot va mehnatda to'la ishtirok etuvchilar;
- 3) keksalar.

Ibtidoiy jamiyat davrida bola o'zi uddalay oladigan faoliyatga bevosita qo'shilib, u hayot kechirish va mehnat qilishga o'rgangan. O'g'il bolalar erkaklar bilan bajariladigan ov qilish, qurol yasash kabi ishlarni bajarsa, qizlar ayollar mehnati bilan tanishar edi. Bola ma'lum tayyorgarlikdan so'ng sinovlardan o'tib, keyin amaliy faoliyatda ishtirok eta boshlaydi. Urug'chilik jamoasi bosqichida bolalar mehnati, kasb hunarga intilish faollashib bordi. Tajribali kishilar bolalarni tarbiyalash bilan birga ularni yozishga ham o'rgata boshlaydilar. Asta-sekin tarbiya tizimiga harbiy vatanparvarlik tarbiyasining boshlang'ich turlari kirib kela boshlaydi. Jamiyat taraqqiyoti bilan birga bolalarga dalalarni o'lchash, suv toshqinlarining oldini olish, odamlarni davolash usullariga oid bilimlar berish ishlari avj oldi. Natijada maktablarga va yozuvga ehtiyoj sezila boshlaydi. Dastlab suratkashlik rivojlanib, piktografik xat paydo bo'lgan bo'lsa, keyinchalik qo'shni mamlakatlardan kirib kelgan harf bilan yozish usuli paydo bo'ladi va tez tarqala boshlaydi.

Tadqiqotchilar eramizdan oldingi birinchi ming-yillik o‘rtalarida oromiy yozuvi, Aleksandr Makedonskiy istilosidan so‘ng esa yunon yozuvi va shu bilan birga forsiy mixxat ham ma‘lum vaqtlarda qo‘llanib kelinganini ta‘kidlaydilar.

Demak, o‘sha davrdayoq Xorazm, So‘g‘d, Kushan, Run (Urxun Enisey), uyg‘ur va boshqa yozuvlar paydo bo‘lgan va bu yuksalish ta‘lim-tarbiyaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Chunki inson ibtidoiy jamoa bo‘lib yashash tarzini asta-sekin rivoj lantirib borib, jahon madaniyatida katta kashfiyotlar yaratdi. Chunonchi, Xitoyda qog‘ozning ixtiro etilishi, Hindistonda hisoblash o‘nlik tizimining paydo bo‘lishi, Mesopotamiyada Yer qurrasini graduslarga, sutkani soat, daqiqa va soniyalarga bo‘lishning joriy etilishi, Markaziy Osiyoda o‘rta dengiz bilan Hindistonni bog‘lovchi arxeologik topilmalari, tarixchilar, adabiyot va san‘at namoyanda-larining ijodiy merosi, san‘at va adabiyot namunalari buning dalilidir.

Ma‘lumki, o‘tmishda kishilar mehnat faoliyati jarayonida o‘z ehtiyojlarini qondirgan va bu jarayon yosh avlodga mehnat ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga yordam bergan. Eng qadimgi davrlarda ta‘lim-tarbiyaga oid qimmatli ma‘lumotlarni biz xalq og‘zaki ijodi namunalari afsonalar, qahramonlik eposlari, qo‘shiqlar, maqol va iboralarda ham ko‘ramiz.

Chunki xalq donishmandligining ko‘zguasi bo‘lgan xalq og‘zaki ijodida xalq pedagogikasiga xos bo‘lgan tarbiya tajribalari umumlashgandir. Ayniqsa, Poliyenning “Harbiy hiylalar” asarida keltarilgan Shiroq afsonasi, Gerodotning “Tarix” kitobidagi jasur To‘maris haqidagi afso nalar shular jumlasidandir. M.Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida esa ilm olishning qadri, bilimli, donishmand kishilarni hurmat qilish, mehmondo‘stlik xushxulqlik mardlik va jasurlikni targ‘ib etuvchi, o‘z manfaatini ko‘zlagan molparast, baxil, ochko‘z, do‘stiga va xalqiga hiyonat kabi salbiy tomonlarni qoralaydigan she‘rlar ko‘p uchraydi. Bunday she‘rlar turkiy xalqlar qadim-qadimlardan boshlab, inson shaxsini shakllantirishda ta‘lim-tarbiyaga katta e‘tibor berganligini ko‘rsatadi.

Ayniqsa, pand-nasihatlarda asosiy o‘rinni ilm olishga undash, uning foydalari, ilm ahlini hurmat etish to‘g‘risidagi fikrlar egallaydi. Yoshlarga ilmli kishilarga yaqinlashish, ulardan o‘g‘itlar olish maslahat beriladi: o‘g‘lim, senga qoldirdim o‘git, Unga amal qil.

Olimlarga yaqinlash, baxra olgil, Tutib dil. Ma‘lumki, bilim-ma‘rifatli kishi kibr-havodan uzoqroq turishini ta‘minlaydi, bunga insonning o‘zi ham sababchi deb uqtiradi, o‘g‘itlarda. Ilm sari intilishni qutlug‘ ish sanaydi. Demak, har bir kishi ilm sari intilishi, unga bo‘ysunishi, moyil bo‘lishi, kibrni esa o‘zidan nari surishi kerak bo‘ladi. Urgan uning bilimin, Borgin uning sari. Qutlug‘ ishga bo‘ysungin, Kibrni

quv nari. (1, 34) Aklli odamning zehni o'tkir bo'ladi, u har qanday o'git-nasihatni xuddi yuqorida parvoz etayotgan qushning pastda ovni ko'rgandagi tezlik bilan sho'ng'ishiga o'xshatadi. Oqil odam zehning tezligi qush parvozigiga qiyoslanadi: Qush ov ko'rsa, yuksaklardan pastga cho'kar, 20 Olim kishi o'git bersa, darxol uqar. (2, 53)e. Bu misolda aqlli, bilimli odamning tabiati, o'ziga xos hislati ifodalangan.

“Devonu lug'atit turk” asarida insoniy fazilatlarning ajralmas qismi xushxulqlik alohida ajratib ko'rsatiladi. Har bir inson egallashi lozim bo'lgan ezgulik-yaxshilik, umum manfaati uchun mehnat qilish xushxulq insonga xos fazilat ekanligi o'qitiriladi: Ulug'liging ohsa agar. Xushxulq bo'lg'il. Bek yonida xalq uchun Xo'b ish qilg'il.(3,95).

Kishilar o'rtasidagi totuvlik, ahillikning muhimligini ham quyidagicha ifodalaydi: Qo'ni-qo'shni, qarindosh Ko'rsin sendan yaxshilik. Ne-ne sovg'a qilishsa Yaxshirog'in qil tortiq.(I t. 137).

Yana bir she'riy parchada shoir inson faqat o'zini o'ylamasligi, o'zgalar manfaati uchun ham harakat qilishi lozimligini aytadi: Ko'rklik to'ning o'zingga, Totlig' oshing o'zgaga, Qo'noqqa ko'rgiz izzat, Yo'zsín sha'ning uzoqqa. (4,80).

Shoir mol-mulkka xirs qo'ymaslik, insonning mol-mulki ko'payganda ham mag'rurlanib ketmaslikni, bu borada keksa avlod o'gitlariga rioya etishni ta'kidlaydi.

Ta'lim-tarbiyaga oid pand-nasihatlariga boy she'rlar inson turmu shining turli tomonlariga oiddir. Inson hayotining abadiy emasligi, shu ning uchun ham kishilarga yaxshilik qilish lozimligi, yoshlik xusniga ishonish suvga suyanish bilan barobar, deydi.

Bu pandlar hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Chunki ma'naviy boy bo'lmagan mamlakat hech qachon moddiy tomondan mustahkamlana olmaydi. “Devonu lug'atit turk” asarida xalqning ta'lim-tarbiyaga oid tajribalari ifodalangan maqollar ham mavjud. Maqollarda ham qo'shiqlardagi kabi do'stlik va hamkorlik mehnatga muhabbat, ilm olishga va kasb-hunar egallashga undash, vatanparvarlik va qon-qardoshlik tuyg'usi, tejamkorlikning ahamiyati va isrofgarchilikning oldini olish, adolat va adolatsizlik yaxshilik va yomonlikning natijalari, axloq-odob qoidalari, sihat-salomatlikni saqlashga oid o'gitlar talqin etiladi

Fodalanilgan adabiyotlar:

1. Mardonov.Sh, Zokirova. U “ Pedagogika nazariyasi va tarixi” o'quv qo'llanma Toshkent «ishonchli hamkor» 2021
2. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Istoriya pedagogiki i obrazovaniya: Uchebnik dlya magistrantov vysshix uchebnyx zavedeniy. – Tashkent: Fan, 2008. – 225 s.
3. Istoriya pedagogiki. Teksty leksiy /Sost. Madyarova S.A., Djurabayeva D.D. – Tashkent: TGPU im. Nizami, 2001. – 111 s.
4. Mavlyanova R.I dr. Pedagogika. –Tashkent: Ukituvchi, 2001. -204 s.

“ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ” atamasındaǵı V Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

5. https://scholar.google.com/citations?view_op=list_works&hl=ru&hl=ru&user=IGEuv9QAA-AAJ
6. Salmatdinovna, A. N. (2024, April). BASLAWISH KLASSLARDA KÓRKEM SHÍGARMANÍN TEKSTI ÚSTINDE ISLEW. In *Konferensiyalar/ Conferences* (Vol. 1, No. 9, pp. 593-599).
7. Ongarbaevna, A. P. (2023). EDUCATIONAL MOTIVATION AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(09), 107-110.